

## A hitcikkek alakulásáról.

Nagy hiba volna azt gondolni, hogy a hitcikkek a keresztény vallás kezdete óta változatlanul állanak, s azon tanok, melyeket a keresztény egyház napjainkban a magáéinak vall, mind visszavihetők Jézusnak és az ő apostolainak tanításaira. A dogmák történetének tanulmányozása ellenkezőt mutat, s maga a katolikus egyház is kénytelen e tényt elismerni, ha nem akarja megtagadni saját létalapját, s nem akar lemondani arról, a mi, vagy a minnek magát tartatni kívánja. A katolikus egyház theologusai se tagadhatják, hogy a dogmák különböző s az apostoli korszaktól kisebb nagyobb távolságra eső időben alakultak. El kell ismerniök, hogy a Jézus Krisztus tökéletes istensége csak 325-ben a niceai közönséges zsinaton, a szentlélek tökéletes istensége 381-ben a konstantinápolyi zsinaton hirdettettek ki az egyházban; el kell ismerniök, hogy az eredendő bűnről szóló tantétel, melyet a karthagói zsinat 412-ben elfogadott, csak 431-ben, az efezusi egyetemes conciliumon lőn hivatalosan szentesítve, valaminthogy a purgatoriumról szóló dogma szintén csak a florenzi zsinaton, 1439-ben nyilvánított kötelező hitcikké s t. b. De szerintök ezen tényekből nem következik, hogy ezek a hitcikkek régebbi keletűek ne volnának, hogy azokat azért magok az apostolok ne tanították s az egész egyház ne vallotta volna.

A hitcikkek — úgy mondanak ők — csak azért hirdettettek ki nyilvánosan a conciliumok által, hogy meggyűsítsák az eretnekek kísérleteit. Ha az egyháznak egyik vagy másik tantételét nem támadták volna meg, soha se lett volna rá szükség nyilvánosan kijelenteni, hogy az a tantétel a keresztény vallásnak kiegészítő része; valaminthogy a közönségesen ismert s a hivek egyeteme által minden ellentmondás nélkül elfogadott hittételek ily innepélyes kihirdetésen nem is mentek keresztül. A conciliumok mindig csak azért ültek össze, hogy elenyésztessék azokat a nehézsége-

ket, a melyek az egyház tagjainak lelkiismeretét megzavarhatták volna, vagyis hogy kárhoztassák az eretnekséget, a mely itt vagy amott felemelte fejét az egyház tekintélye ellen, kérdésbe tette azt, a mi azelőtt közönségesen el volt fogadva vagy ellenkező magyarázatot akart adni annak, a min addig az egyház megnyugodott. Mimódon lehetett volna az egyháznak átok alá vetni ezeket az újításokat, ha nem állította volna szembe velök s nem erősítette volna meg ünnepélyesen azokat a tantételeket, melyeket az eretnekek meghamisítottak vagy félrelökni készültek? Erre volt irányozva a conciliumok működése a kath. theologusok szerint. Szerintök az egyház soha sem szentesített új hitzikkeket, hanem csupán megerősítette, emlékezetbe hozta azokat, a melyeket védelmébe kellett vennie. S így abból a tényből, hogy valamely hitzikk bizonyos időszakban lett hivatalosan kihirdetve, nem lehet azt következtetni, hogy az csak annak az időpontnak a szülötte.

## I.

Ez az elmélet kétségen kívül igaz, a mennyiben tény, hogy az egyházi egyetemes gyűléseken csakugyan soha sem szentesítettek önkéntesen, saját kezdeményezésök folytán új tanokat s nem is magyaráztak addig egészen ismeretlen hitzikkeket. Ezt mi is elismerjük; elismerjük, hogy azokat a tanokat a hivek egy tekintélyes része, tán a többség, a mit egyébaránt nem lehet bebizonyítani, már a szentesítés előtt hitte és vallotta. De abból a körülményből, hogy azok a tanok már előbb el voltak terjedve, sőt éppen népszerűek voltak, hasonlóképpen nagy hiba volna azt következtetni, hogy azok úgy a mint vannak a kereszténység első korszakában már megvoltak. Abban a pillanatban, a midőn valamely dogma hivatalos szentesítést nyert, bizonyos értelemben már nem volt új; már átment egyfelől az alakulással, másfelől az elterjedéssel járó változáson is; de csak ritka esetben nem lehet feltalálni magát a forrást, a melyből eredett, a mely semmi esetre se megy fel az őskeresztény egyházig, gyakran csaknem egykoru magával a szentesítési ténynyel.

A szentháromság tanu a maga közönségesen ismert formájában nem elébb mint 381-ben a konstantinápolyi oeconomicum conciliumon lön hivatalosan megállítva. Legalább ezzel a körülírással egyetlen egyházi irónál sem lehet azt megtalálni a megelőzőtt három század alatt, jöllehet már jóval előbb alakuló félben volt.

A kiindulási pont erre nézve mindenestre a keresztelési formulában, az atya, fiu és szentlélek nevében keresendő; de egy száznál több eltelt, mielőtt az emberek bár szükségét látták volna annak, hogy ezen hármias istenség természetéről és egymáshoz viszonyáról magoknak valamely fogalmat szerezzenek. A kik a bölcsészeti iskolákból kikerülve, hitelveiket az elmélet magaslatára kívánták emelni, azok kezdték figyelmöket először e tárgyra fordítani s azok is csupán az atya és fiu, azaz az Isten és Jézus Krisztus közötti viszony meghatározásával foglalkoztak. Igaz, hogy Justin martyr, a ki úgy látszik első volt, a ki a ker. vallásból metaphysikai tantételeket akart csinálni, azt mondja, hogy a hit alapja az Istennek, az ő fia, a Jézus Krisztusnak és a szentléleknek imáadásában áll; <sup>1)</sup> de ő is egyfelől inkább az atya és fiu közötti viszonyról foglalkozik; a szentlélekre ellenben nem sok figyelmet fordít; másfelől nem csak hogy a fiut az atyának alárendeli, tehát távol van attól, hogy a két személyt egymással egyenlővé tegye, hanem e mellett midőn ő is elfogadja azt a nézetet, hogy az ige öröktől fogva az Istennél volt, [egszersmind határozottan kifejezi azt is, hogy az ige, mint külön személy csak akkor kezdett létezni, midőn Isten azt a világ teremtésére előszólította. <sup>2)</sup> S éppen ezt a tantételet átkozta el a niceaei egyetemes zsinat.

Alexandriai Clemens hasonlóképpen úgy gondolkozik mint Justin. A logos szerinte is öröktől fogva megvolt az Istennél, mint az Isten bölcsesége. Onnan azért jött ki, hogy a világ teremtője legyen. Azután ő maga magát állította elő és a Jézus személyében megjelent a földön <sup>3)</sup>.

De ha még távol is voltak ez időben a szentháromság tanától; már oly irányt vettek, a mely szükségképpen e tanra kellett hogy vezesse az embereket. Egyfelől a kereszténység megalapítója iránt érzett tisztelet nem nyugtathatta meg a hiveket azzal a tanal, mely a fiut alárendelt helyzetbe tette az atyával szemben. A világ teremtője, a ki egszersmind az üdv eszközlője is volt, nem lehetett más, mint maga az Isten; a keresztény érzület ellenállhatatlanul erre a felfogásra vezette a hívőket. Másfelől ez a felfogás ugyszólván, szükséges volt azért is, hogy ez által a keresztény vallás határozottan meglegyen különböztetve a gnosticistustól és a

<sup>1)</sup> Justini martyris opera, Paris 1615, in fol. p. 60, B—D. — <sup>2)</sup> Justini martyris opera p. 44. — <sup>3)</sup> Clementis Alex. opera. Paris 1641. p. 62. B. 102; D. 553, A; 547, D; 704, C; stb.

neoplatonismustól. A gnostikusok szerint a demiurg hasonlóképpen egy alárendelt isten volt és az idvesség szerzője is a fő Istentől különböző isteni lény volt. A neoplatoni bölcsészet szintén egy alsóbb rendű istennek tulajdonította a világ teremtését. Hogyan maradhatott volna tehát a kereszténység ezen fontos kérdésre nézve ugyanazon állásponton leghatalmasabb két ellenfelével? Ezt megengedni nem lehetett és a niceai zsinat atyái ennél fogva határozottan visszautasították egy első és egy másodrendű isten fogalmát, szakítottak az alárendelés tanával és kimondották, hogy a fiu nincs alatta az atyának, hogy a fiu és az atya egy lényegűek, s a két személy mellett is, az isteni méltóságra nézve egymással teljesen egyenlő egy és ugyanaz az Isten.

Meglevén ez állítva, most már az a kérdés állott elő, hogy mi hát a szentlélek? Az atyánál és fiunál alsóbb istenség-e? Ugy de ez által ismét visszaesnek az isteni lények rangfokozatának általok már elítélt tanába. Nem volt tehát mit tenni, mint kimondani, hogy a szentlélek is az istenség harmadik személye, a mit aztán a konstantinápolyi zsinat 381-ben a maga symbolumában ilyen formán egészített ki: „a szentlélek az atyával és fiuval egy és azokkal egyformán imádandó“.

A szentháromság tana eszerint elég hosszú idő alatt és elég jelentékeny változásokon keresztülmenve, végre mégis meg lőn állítva; azonban még most sem volt elég határozottan körülírva s egész a hatodik századig kellett várni, míg e tan teljes és végleges formát nyert abban az okmányban, a mely közönségesen az Athanasius neve alatt ismeretes.

A hitczikkek alakulása módjára nézve egy más tant is felhozhatok, például a purgatoriumról szóló tantételt, a mely legelőször 1439-ben a florenczi zsinaton hirdettetett ki <sup>1)</sup>. Bizonyára, hogy ez a dogma sem soroztatott egy önkényes mozgalom vagy ujitási viszketeg következtében a hivatalosan megállított hitczikkek közé; a florenczi zsinat semmi egyebet nem csinált, minthogy formát adott annak, a mi már századokkal azelőtt megvolt. A keresztények kivétel nélkül hitték akkor és még azután is hosszasan, hogy a lelkek miután a testtől elválnak, a purgatoriumba jutnak, hogy ott megtisztittassanak azoktól a megbocsátható bűnöktől, a melyeket a földön elkövettek és a melyekért itt még nem szenvedték ki a büntetést és hogy ezen kint meg lehet kevesbiteni, a

<sup>1)</sup> Hardouin, Concilin t. IX. p. 422.

gyötrelem idejét meg lehet rövidíteni az élőknek könyörgés, böjtölés, alamizsna-osztás vagy más érdemes cselekedetek által, mindennek felett pedig a halottakért tartandó misék vagy indulgentiák által. De azért nem kevésbé igaz, hogy ez a hitcikk is lassanként, számos változásokon keresztülmenve formálódott ki. A történelem mutatja annak főbb mozzanatait.

Ha nem csalódom, legelőször a Clemens homeliáiban van emlékezet bizonyos tüzről, a mely megtisztítja és megszenteli a lelkeket <sup>1)</sup>). Alexandriai Clemensnél ez az elv valamivel kifejezettebben, de még nála is nem elég világosan fordul elő. „A tűz — úgy mond ez, — a bűnösnek nem csak testét, hanem lelkét is megszenteli. Nem azt a vad lángot értjük, a mely emészt és pusztít, hanem azt a szellemi lángot, a mely áthatja a lelket, midőn ez ama tüzen átmegeg <sup>2)</sup>). E kifejezésben valószínűleg Pál apostolnak eme szavaira van az említett író vonatkozással: „Más fundamentumot senki sem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. Hogyha valaki épít a fundamentumra aranyat, ezüstöt, drágaköveket, fát, szénát, pozdorját: mindennek munkája nyilván leszen; mert a nap megmutatja; mert a tűz által megjelentetik; és mindennek munkája minemü legyen, a tűz megpróbálja. Ha kinek munkája, a melyet épített, megmarad, jutalmát veszi; a kinek munkája megég, kárt vall; ő maga pedig megtartatik, de úgy mint tűz által“ <sup>3)</sup>). Mit akar az apostol ezzel mondani? Kétségen kívül azt, hogy az ember munkájából s egész életéből csak annak van az idvesség tekintetéből valódi becse, a mi őszhangban áll a hit fejedelmének s az idvesség szerzőjének tanítása szellemével. De a képes kifejezést később betűszerinti értelemben vették és azt hitték, hogy a keresztényeknek, vagyis azoknak, a kik Krisztust tartják fundamentumokul, bűneiktől tűz által kell megtisztulniok. Így értelmezte azt Alexandriai Clemens s Origenes hasonlóan ezt a magyarázatot fogadta el; sőt ez tovább ment az apostolnál; mert ki-mondotta, hogy az idvezülendőknek szükségképpen át kell menniök ezen a tűzön, mely a fát és pozdorját, szóval minden emberi fogyatkozást porráéget. S ennek a próbának az apostolok szintugy alá kell hogy vessék magokat, mint más keresztények. De Origenes szerint ez az utolsó ítéletkor fog bekövetkezni, mikor a tűz megemésztí a világot, a nélkül, hogy ez által a dolgok lényege megsem

<sup>1)</sup> Homiliae Clement, IX, 13. — <sup>2)</sup> Alex. Clemens Stromates, VII, 6; Paedagog, III, 9. — <sup>3)</sup> 1. Kor. 3, 11—16.

misülne <sup>1)</sup>. Ezt a tant, a melyhez Origenes sem maradt mindvégig hű; mert egy más iratában boldogoknak nevezi azokat, a kiknek nem lesz szükségök erre a tűzkeresztségre <sup>2)</sup>; később eretnekséggel bélyegezték, jóllehet azt egyenlően vallották olyan egyházi atyák is, a kik teljesen igazhitűeknek tartattak, jelesen Methodius is <sup>3)</sup>. Nys-sai Gergely pedig még tovább ment s azt tanította, hogy ebből a tisztító tűzből még a gonoszok is mint szentek kerülnek ki <sup>4)</sup>. Ambrosius szerint ellenben csak a könnyebb bűnöktől lehet a purgatoriumban megszabadulni, s ez csak az igazakat teszi méltókká arra, hogy a paradicsomba juthassanak <sup>5)</sup>.

Egyébaránt az egyházi atyák mindnyájan, mint Origenes és a mai görög egyház <sup>6)</sup> ezt a tűzpróbát az utolsó ítélet napjára teszik és csaknem mindnyájan abban a hitben voltak, hogy az a tűz, mely a lelkeket megtisztítja ugyanaz lesz, mely a világot megemészti, jobban mondva átalakítja, hogy ez a boldogok lakhelyétől szolgálhasson <sup>7)</sup>.

Egyedül Tertullian volt más véleményben ezen tisztítási műfolyam idejére nézve. Ő azt állította, hogy ez a pokolban a halál és feltámadás közötti idő alatt megy végbe <sup>8)</sup>. Ez a vélemény, melynek később uralkodóvá kellett lenni, hosszu időn át nem bírt pártolókkal. Augustinus elevenítette azt fel s állította valószínűnek. „Nem lehetetlen, mondja egy későbbi iratában, hogy a hivek, miután átmentek a tisztító tüzen s azon arányban, a mint a földi, mulandó jókhoz kisebb nagyobb mértékben ragaszkodtak, rövidebb vagy hosszabb ideig szenvedtek, a más életben idvességre juthatnak. Ha ez így van-e, mindenki megpróbálhatja <sup>9)</sup>.

A mit a hippoi püspök valószínűnek tartott, tanítványai mint bizonyost fogadták el. A 16-ik évszáz kezdetén a purgatoriumról szóló tan valóssággá lett, és Cäsarius kimondotta, hogy azoknak, a kiknek jelentéktelenebb bűneik vannak — peccata minuta — hosszu időn keresztül kell kinoztatniok a tisztító-tűzben, hogy örök boldogságra juthassanak; ellenben azok, a kik főbűnököt — pec-

<sup>1)</sup> Origenes contra Celsum, V. 14 és 15. In Exod. homil. VI, 4; In Ezebiel, homil. I, 13. — <sup>2)</sup> Origenes, In Jerem. homil. II. — <sup>3)</sup> Photius, Biblioth. 234. — <sup>4)</sup> Gregoire de Nysse, Oratio pro mortuis dans ses Opera t. II. p. 634. etc. — <sup>5)</sup> Ambroise, Expositio in Ps. CXVIII. Sermo 3, cap. 14 etc. — <sup>6)</sup> Macaire, Theologie dogmatique orthodoxe, trad. franc. Paris 1860. t. III. p. 718. — <sup>7)</sup> Haag, Hist. des dogmes chretiens, t. II. p. 824, note I. — <sup>8)</sup> Tertullien De anima, 58. — <sup>9)</sup> Augustin, Enchiridion ad Laurentium, 18.

cata criminalia sive capitalia — követtek el, nem érdemesek arra, hogy a tisztító tűzön át is — per purgatorium ignem — életre jussanak, azok halálokkal az örök tűzre vetetnek <sup>1)</sup>. Nagy Gergely teljesen egyetértett Cäsariussal <sup>2)</sup> és ez a tan a villám gyorsaságával terjedett el a latin egyházban.

Ugyanezen idő alatt kifejlődött ezen tan másik része is, értem azt a hitet, hogy a lelkek gyötrelmét a tisztító tűzben meg lehet rövidíteni és kevesbitni az élőknek érdemes cselekedetei által. Az a gondolat, hogy az élők könyörgése és áldozata hasznos a halottakra nézve, régi az egyházban. A második évszázban az urvacora kiszolgáltatásakor a halottakért szintugy imádkoztak, mint az élőkért. Igaz, hogy ezzel csak annak a hitnek akartak kifejezést adni, hogy az egyház tagjai egymással szakadatlan szellemi közlekedésben vannak akár a földön legyenek még, akár már innen elköltöztek. Ezt bizonyítja az is, hogy a vértanukért is könyörögtek, pedig nem lehet feltenni, hogy ezekre nézve az élők könyörgését hasznosnak tartották volna, miután a vértanukra nézve általános volt az a hiedelem, hogy ők haláluk után azonnal részesei lesznek a menyeyei boldogságnak. De már Tertullian, csaknem minden orthodox-tan atyja, azt tartotta, hogy az élők könyörgésének nagy eredménye van a halottak állapotára, s kötelességeül tette az özvegy nőknek, hogy elhunyt férjök lelkeért imádkozzanak, s azoknak nyugalmát kérik. <sup>3)</sup> Ez volt még ekkor az uralkodó vélemény. Augustinus, ki megsértve látta lenni a martyrok emlékét, ha érettök is imádkoznak és a ki helyesebbnek találta, hogy az emberek őket inkább segítségül hívják s magokat kegyökbe ajánlják, <sup>4)</sup> nem vonta kétségbe, hogy az imák, alamizsnálkodás s más egyházi ceremóniák a halottak érdekében ne bírnának befolyással arra, hogy az Istent könyörületesebbé tegyék, mint vétkeiknél fogva megérdemelnék, a minek bizonyosságául ő is azon régi gyakorlatra hivatkozott, mely szerint az urvacora kiszolgáltatásánál szokásban volt imádkozni a halottakért; <sup>5)</sup> de a mely szokásnak eredeti jelentőségét már ő nem értette.

<sup>1)</sup> Cesaire, homil. VIII. 3, dans la maxima bibliotheca Patrum, Lugduni t. VIII. p. 826. — <sup>2)</sup> Gregoire le Grand, Dialog. lib. IV. Cap. 39 és 40. —

<sup>3)</sup> Pro anima ejus orat et refrigerium interim adpozulat ei, Tert. De monogamia, 10. — <sup>4)</sup> Augustin, Sermo CLIX, I. — <sup>5)</sup> Augustin, Sermo CLXXII, 2.

Ettől a pillanattól fogva a könyörgések, az érdeemes cselekedetek, a misék eredményében való hit, az elhunytak túlvilági állapotának könnyebbé és jobbátétele tekintetéből elterjedett a nyugoti egyházban s csakhamar közönségessé lön. Így fejlődött ki fokozatosan a purgatoriumról való hitcizik, a mely aztán végképp megállapított.

A mint mondtuk azonban a purgatoriumról szóló tan is több század eltelte után nyerte meg azt a hivatalos formát, a melylyel ma bir az egyházban s igen valószínű dolog, hogy annak ünnepélyes megállítást az a körülmény tette szükségessé, melynélfogva a florenczi zsinaton kifejezést kellett adni a nyugoti és keleti egyház közötti különbségnek, e nélkül meglehet, hogy még egy jó darabig nem emeltetett volna kötelező hitcizikké, hanem megmaradott volna közönséges néphitnek, miután anynyi áll, hogy ez a hit a társadalom minden osztályában már el volt terjedve. Abból a körülményből azonban, hogy a florenczi zsinat e tan kihirdetésével csak a már létező tannak adott kifejezést, a világért sem következik, hogy az az apostoli korszakra visszavihető volna és hogy az nem fokozatosan fejlődött ki, támogattatva a közönség babonás hiedelme által.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy mindazok a dogmák, a melyek nem találhatók fel közvetlen a Jézus tanításában, mint a purgatoriumról szóló tan is, nem birnak egyetemességgel, azokat nem csak hogy az egész egyház, de még egy nagyobb töredék sem fogadta el soha ellenmondás nélkül. Az ilyen dogmák legnagyobb részét eleinte a kereszténységnek gyakran igen is kis töredéke fogadta el s kihirdetésök magokban a zsinatokban mindig éles összeütközésekre adott alkalmat. Ezekről az ellenmondásokról, meg hasonlításokról eléggé meggyőződhattünk azon két új tan megállítása alkalmából, melyeket a közelebbi években emelt a latin egyház kötelező hitcizikkei sorába, s hogy ezen két új tannak kikirdetése élesebb surlódásokra, hevesebb összeütközésekre nem adott alkalmat, azt azon miveltségnek köszönhetjük, a melyre az emberiség eljutott. De lett legyen bár heves vagy gyenge az az összeütközés, mely ezen dogmák megállapításánál létrejött, az a rész, mely azokat elfogadta, többnyire győzelmes maradt; mivel azt az irányt követték, melybe őket az eszmék általános áramlata hajtotta.

## II.

De nem áll az is, mintha az egyház által kihirdetett tantételekre azért lett volna szükség, hogy az orthodoxia által eretnek-



séggel bélyegzett ujitásnak ezekkel ellenálljanak; mert az ujitók tulajdonképpen soha sem azok voltak, a kiket eretnekséggel vádoltak, hanem ellenkezőleg mindig azok, a kik magokat orthodoxoknak tartották. Ez az elmélet, igaz, ellenkezik az eretnekségről való régi, közönséges fogalommal; de annak igazságát történeti tények bizonyítják.

Az egyház tanítása szerint eretneknek neveznek egy olyan ujitót, a ki általánosan elfogadott hittételek ellen kikelve, azok helyébe addig ismeretlen hittételeket akar tenni. Így határozták meg az eretnekséget már Ireneus és Tertullian is. „Hogyan létezhetne az igaz tan előtt az eretnekség — mond ez utóbbi — midőn minden dolognál az igazság megelőzi a képzeletet, mint a test a maga árnyékát? Minő tévedés azt gondolni, hogy az eretnekség megelőzte az igazi tant, mely éppen azt mutatja meg nekünk, hogy mi az eretnekség, hogy azt kikerüljük.“<sup>1)</sup> Szerinte, valamint később az egész katolikus egyház szerint megdönthetetlen elv az, hogy az igazság kezdettől fogva létezett, és a tévedés mindig későbbi keletű. Isten — úgy mondanak ezek, — előbb mindig a jó magot hinti el, s azután jön el az ördög, hogy a jó mag közé konkolyt hitsen.“<sup>2)</sup>

Ez a nézet azonban, melyet inkább csak az együgyü kegyesség, mint maga a szükség támogat, nem állja ki a próbát. Nem is tekintve egyfelől a gnosticizmust, a mely tulajdonképpen nem is számítható az eretnek tanok közé, mert csak azon kor theosophikus irányának képviselője, nem tekintve másfelől azokat a felekezeteket se, a melyek a 16-ik évszáz óta a keresztény egyházban egészen más elvekre fektették a magok hitczikkeiket, mint a katolikus egyház, hanem egyedül csak azokra a meghasonlásokra fordítva figyelmünket, a melyek magában a kath. egyházban felmerültek, míg a dogmák, egyházi fegyelem és szertartások kérdésében arra a megállapodásra jutottak, a melyet ma abban szemlélünk, látni fogjuk, hogy az eretnekek, távol attól, hogy ujitók lettek volna, ellenkezőleg mindig a régi hit mellett vívtak, szemben azzal az új iránnyal, a mely az egyházban érvényre jutni igyekezett, midőn ez a nép babonás felfogásainak engedve, maga kívánt azoknak zászlóvivője lenni. Valóban az ujitó mindig a volt a két ellenfél közül, a ki magát a régi szokások és megállított hittételek védel-

<sup>1)</sup> Tertullian, De praescriptionibus. 29. <sup>2)</sup> Tertullian ibid. 31.

mezőjének tartotta; s a védelmező az, a kit eretnekséggel vádoltak s üldöztek, mint új tanok terjesztőjét. Következőleg, ha igazságosok akarunk lenni, meg kell cserélnünk az ítéletet s az elnevezéseket, a melyek eddig az egyházban gyakorlatban voltak.

A hittan mindig változott; mert a hitczikkeket mindenik korszak a maga felfogásához alkalmazza s így azok bizonyos értelemben folytonos fejlődésben vannak. Az új fogalmak néha csak természetes következményei a régebbieknek, máskor ismét azoknak kiigazításai, azon állásponthoz képest, melyet az egyház az újabb lelki szükségekhez mérten el kell hogy foglaljon. Egyik esetben úgy, mint a másikon az egyház mindig előre haladott, kiegészítvén, vagy helyreigazítván a maga hittételeit, mi közben aztán eretnekséggel bélyegezte azokat, a kik oly hittételekhez ragaszkodtak, a melyek szerinte már nem elégitették ki a lelkeket s a melyeket ennél fogva a maga részéről is téveseknek talált.

Gyakran hallhatni, hogy az eretnekeknek csaknem mindig igazok volt az egyházzal szemben. S ebben van is valami igaz. Miután ugyanis a mozgalom rendesen az eredeti kereszténység hamis felfogásából származott, mentől tovább haladott, annál több téves magyarázatot nyértek a mester szavai; már pedig a ki a maga következtetéseit hibákkal teljes előzményekből vonja le, igen természetesen, még inkább eltávozik az igazságtól. Az eretnekek ennél fogva, a kik hívek akartak maradni a már megelőző hitelvekhez, éppen ezért aránylag kevesebb hibát követtek el, mint az egyház, a mely a régi hitelvekhez folytonosan újabb nézeteket csatolt. Azonban a dolgot más oldalról tekintve, el kell ismernünk, hogy az egyház következetesebb volt, legalább — a tévelygésben; mert végre is az egyház nem tett egyebet, minthogy tovább haladott azon az uton, mely már előtte meg volt verve; az eretnekek ellenben azt kívánták, hogy a kereszténység álljon meg, tehát mondjon le a haladásról, az életről. Kétségen kívül nagy hiba, hogy az irány, melyet a kereszténység az első pillanattól fogva maga elébe vett, nem az volt, a mely leginkább megegyezett volna az alapító tanításával. De az egyház nem tudott jobbat választani; mert nem volt elég szabad s nem tudott feljülemelkedni azon idő befolyásán, a melyben élt. Egy más alkalommal talán erre a tárgyra még visszatérünk; jelenleg elégnék tartjuk annak a történetből léendő kimutatását, hogy az eretnekeknek nem volt egyéb céljuk, mint megvédeni a régi hitelveket azon újabb hitelvek ellenében, a me-

lyeket az egyház, engedve a viszonyok kényszerűségének, felállított, vagy amazokból kifejtett.

Az áriánusok — például — azt állítván, hogy a Krisztus első a teremtmények között mind az idő, mind a méltóság tekintetéből, ezzel a nézetökkel a világért sem állítottak fel valamely új tant, hanem egyszerűen csak meg akarták tartani azt a hitet, melyet szent Pál, <sup>1)</sup> az apostoli atyák <sup>2)</sup> s az egész ker. egyház vallott a harmadik évszáz közepéig. Ez utóbbi állítás igazolásáért nagy köszönettel tartozunk magoknak a katolikus theologusoknak is, mert Bayle szerint P. Petau és de Huet is ugy nyilatkoznak, hogy „az atyák legnagyobb része a niceai zsinat előtt még oly homályosan beszélnek a szentháromságról, mintha mindnyájan áriánusok lettek volna.“ <sup>3)</sup>

Lassanként azonban a keresztény kegyesség az idvezítőből hova-tovább magasabb eszményt kívánt magának formálni. Rövid idő mulva nem elégítette ki az embereket az, hogy Jézus Krisztus második Isten. A vallásos-érzés azt kívánta, hogy a Krisztus az Istennel egyesíttessék; de nem valamely alárendelt helyzetben. Különbben is egy második isten fogalma nagyon is pogányos volt. Plátonál is előfordulnak a fiu-istenek s ő is ezeknek tulajdonítja a látható világ-teremtését, éppen ugy, mint a keresztények Krisztusnak. Hogyan, s a világegyetem teremtője, az üdv szerzője ne lenne több egy alárendelt istennél, mint a Philo igéje és a Plato fiu-istenei? E gondolatot a keresztények nem hordozhatták el; szerintök Krisztus nem lehetett más, mint maga az Isten; de azért nem kevésbé fiu, csakhogy teljesen egyenlő az Atyával.

Ily érzelmek uralma alatt, mi volt természetesebb, minthogy a régi nézet, mely a fiut az atyának alárendelte, a mely az idvezítőben csak egy második, egy teremtett Istent látott, ugy tűnt fel a keresztények előtt, mint a mi lealázza az idvezítőt s kisebbségére van a kereszténység isteniségének, valamint magának a ker. hitnek. Azok, a kik ezt a régi hitnézetet fenn akarták tartani, midőn már egy sokkal megragadóbb s nagyobb tiszteletet gerjesztő hitnézet kezdett uralkodóvá lenni, végre gyűlöltekké lettek; ugy kezdték őket tekinteni, mint a vallás titkos ellenségeit, ugy bántak velek,

<sup>1)</sup> Csel. XIII, 33; Róm. VIII. 29. Kol. I. 15. Zsid. I. 6. — <sup>2)</sup> Ignatii Epistola ad Magnesios 6. et 7; Hermae Pastor lib. III. Similit. 9. §. 12. -- <sup>3)</sup> Bayle, Nouvelles de la Republique des lettres. 1865, juelles §. 7.

mint eretnekekkel, átok alá vetették s a mi nem sokkal előbb még igazhitűség volt, most veszélyes és büntetésre méltó tévelygés lett.

Kik voltak tehát az ujitók? Minden bizonynyal azok, a kik Krisztusnak tökéletes istenséget tulajdonítottak s nem azok, a kik Ariussal Krisztusnak csak viszonylagos istenséget tulajdonítottak. A mint P. Petau után Bayle is megjegyzi: „csaknem mindazok az atyák, a kik a niceai zsinat előtt éltek, az Árius véleményén voltak, és csak a rágalom és ferdítés mondhatja azt, hogy Árius új dogmát teremtett.“<sup>1)</sup>

Vegyünk egy más példát.

A nyolczadik évszázban Damascenus János volt az első, a ki az urvacsorában az átváltozás tanának egészen más értelmet adott, mint a minővei addig birt; mert ő anyagi átváltozást vett fel ott, a hol előtte az egyház doctorai csak szellemi átváltozásról tanítottak. És a magyarázat, a mely később alapul szolgált a latin egyházban a transsubstantiatio tanának, a mint látjuk, ujitás volt, de igen alkalmas levén arra, hogy a képzelő tehetséget megragadja, nem csak keleten, hanem nyugoton is meghódította a lelkeket. A régi tan hiveinek mind hiába való volt arra hivatkozni, hogy az egyházi atyák, a többek közt Augustinus is, az urvacsorát csak jélképnek tekintette és azt tanította, hogy Krisztus abban csak szellemileg van jelen.<sup>2)</sup> Nem volt-e sokkal egyszerűbb, sokkal világosabb és sokkal meghatóbb is magát az idvezítőt érzékileg látni abban. Az orthodox tan, az igaz tan, a mely magától Jézustól és az apostoloktól származott, természetesen, hogy az volt, a mely a legmagasabb eszmét foglalta magában a sacramentumról. Az ellenkező, homályos s emellett rideg vélemény, mely az urvacsorát szent mysteriumától megfosztja, nem lehet egyéb eretnekségnél. Így gondolkozott az egyház, s maga VII-ik Gergely, a ki ebben a kérdésben a hippói püspök véleményén volt, kénytelen volt engedni a közvéleménynek,<sup>3)</sup> s daczára az ő védelmének, toursi Berenger, ki erélylyel védte a felmerült kérdésnél a régi hitnézetet, mint ereknek elítéltetett.

Az egyház szereti a hitczikkeket, még a tegnapiakat is, apostoli eredetűeknek tartani, ha szinte a történelem ellenkezőt bizonyít

<sup>1)</sup> Nouvelles de la Republique des lettres. 1865. sept. §. 4. — <sup>2)</sup> Augustin. De doctrina christiana III, 19; Contra Adamant, 12; contra Faustum XX, 18, 21; Epistola XCVIII, 9. — <sup>3)</sup> Gieseler, Histoire des dogmes, trad. franc. p. 482 és 483.

is. Szerinte mind igaz, a mit ő hiszen; mert ő csak azt hiszi és csak azt tanítja, a mit Jézus maga is tanított, s a mit mindenkor és mindenki hitt; a kik ellenkezőleg gondolkoznak, azok tévelygnek, azok eretnek.

Igy fejlődnek a hitzikkék. Nem a bíráló, nem a tudomány irányozzák a hitet s állítják meg azt, a mi igaz, hanem az érzés, az enthusiasmus; ezek pedig mindig azt fogadják el inkább, a mi az érzéseknek inkább hizeleg.

A hittételeknek kezdetben mindig a legegyszerűbb értelmet adjuk, lassanként azonban mindinkább kiszélesbedik jelentésök. A mi kezdetben nem volt egyéb symbolumnál, concret valósággá lesz s a képes kifejezést később betűszerénti értelemben veszik. Mielőtt a fiut az atyával egyenlővé tették volna, előbb csak úgy tekintették, mint ennek alárendeltjét. Előbb mystikus értelmet tulajdonítottak a Krisztus jelenlétének az urvacsorában s csak azután kezdték azt hinni, hogy abban valósággal és testileg is jelen van a Krisztus. Előbb csak imádkoztak a martyrokért, a kiket bámultak és azt óhajtották, hogy az Isten őket közvetlen halálok után az örökboldogságban részesítse s csak azután kezdték hozzájuk imádkozni és őket segítségül hívni. A szent szüzet Krisztus anyjának hívták, mielőtt Isten anyjának hívták volna. S valahányszor egy tantétel alsóbb rendű jelentéséről egy magasabb rendű jelentésére mentek át, mindig ez utóbbit tartották orthodoxnak, a megelőzőt pedig rendszeren eretnekségnek bélyegezték.

### III.

De a hitzikkéknek nem csak hogy jelentése folytonosan változott, a mig úgy szólván a tetőpontot elérték; hanem vannak oly hitzikkék is, a melyek miután egyszer már közönségesen el voltak fogadva, miután egy darabig a kegyes lelkek táplálékául szolgáltak, s mondhatni a sorban első helyen állottak, lassanként felejdékenységre mentek, vagy mint eretnek tanok elítéltettek. Egy kiváló példát hozok fel.

Az első keresztyények között általánosan elterjedt hiedelem volt az, hogy az idők vége közel van és hogy Jézus Krisztus nem sokára visszatér e földre, hogy mindeneket megújítson s élők és holtak felett ítéletet tartson. Talán egy könyve sincs az új testamentumnak, a melyben erről szó ne legyen; a jelenések könyve pedig egészen ennek a nagyszerű katastrofának a leírására van

szentelve, és az apokrifusok között még sok hasonló mű van, a melyekben ezt a költői képet fel lehet találni. A világ közel bekövetkezendő végének és a messiás másodszeri megjelenésének hirdetését az evangelisták magának Jézusnak is szájába teszik. „Bizony mondom nektek, hogy el nem mulik e mostani nemzettség, mignem mindezek meglesznek.“<sup>1)</sup> E szavakat adják az evangelisták Jézus szájába.

Tehát ha van vagy egy hitelv, a melyet a ker. vallás alapítójának és az apostoloknak beszédére lehet fektetni, a szóban levő bizonyosan egyike azoknak. A szent írásban egy sincs ennél határozottabban kifejezve, s talán egy sem tett mélyebb benyomást az első keresztények lelkére, mint ez. Annyira meg voltak győződve a felől, hogy mindnyájan megérik a Krisztus visszajövetelét, hogy a legnagyobb bámulat fogta el, ha valamelyikök e remény teljesülése előtt meghalt. Hogyan, hát ezeknek már nem lesz részök a jövendölések betelésében? Ki lesznek-e az ilyenek zárva azon jók élvezetéből, a melyeket az ur visszajövele biztosított a hiveknek? E gondolatok nem kis mértékben nyugtalanították a keresztényeket. És Pál apostol, hogy a kérdést megoldja s lecsillapítsa a hivek jogosnak látszó várakozásait, azt mondotta, hogy azon pillanatban, midőn az ur az égből visszajövendő lesz, a megholtak is felkelnek sirjaikból, valamint az élők is akkor lényeges átalakuláson fognak keresztülmenni.<sup>2)</sup>

Abban a mértékben, a mint az idő haladt, a türelmetlenség is nagyobb lett. Talán a Krisztus megváltoztatta a maga tervét? Talán lemondott a földön való megjelenésről s az ezzel öszszekötött itéletről? Ezen aggodalmak lecsillapítására aztán a Péter apostol 2-dik levelének szerzője kijelenti a hiveknek, hogy az Ur nem késik az ő ígéreteinek beváltásával, hanem előtte egy nap olyan, mint ezer esztendő és ezen esztendő olyan mint egy nap.<sup>3)</sup> Hozzáteszi tovább, hogy az Ur későbbi megjelenésével a maga békeességes türesésének kívánja jelét adni s egyszersmind időt akar adni mindenkinek, hogy megtérjen és ez által az idvességet magának megszerezze.<sup>4)</sup>

Az apostoli atyák éppen úgy meg voltak győződve a Krisztus közel visszajöveteléről, mint Szt. Pál, mint Szt. Péter és mint az első század öszszes keresztényei: „Közel vagyunk az utolsó időkhöz

<sup>1)</sup> Máté XXIV, 34; Mark. XIII, 30; Luk. XXI, 32. — <sup>2)</sup> 1. Kor. XV, 51—54.

— <sup>3)</sup> 2. Pet. III, 8 és 9. — <sup>4)</sup> 2. Pet. III, 14 és 15.

— így szól Ignatius — ephesusbeliekhez irt levelében. Tiszteljük és féljük az ur békességes türelését, <sup>1)</sup> nehogy az nekünk romlásunkra legyen. <sup>2)</sup> Máskor ismét hivatkozva a Jézus Krisztus feltámadására és menybemenetelére, hozzáteszi, hogy Krisztus ugyanazon testben fog ismét megjelenni hatalommal és dicsőséggel, mint azt a szent könyvekben megjelentve látjuk. <sup>3)</sup>

Az ur közel visszajövetelének ezen hiedelméhez nem sokára egy más is fűződött, melyet amannak kiegészítéséül lehet tekinteni s a melynek alapvonásait hasonlóképpen már az új szövetségi írá-sokban fel lehet találni. Jézus Krisztus, mikor visszajő, nem egyedül fogja megváltoztatni a földi dolgokat s nem egyedül fogja gyakorolni az ítéletet; a jelenések könyvében írva van, hogy a sátán akkor legyőzetvén és a mélységre vettétvén, mindazok, a kik a hitben állhatatosak maradtak, feltámadnak és ezen idő alatt vele együtt fognak uralkodni. <sup>4)</sup> Igaz ugyan, hogy az új szövetség többi részeiben legalább valamely határozott kifejezést ezen ezer évi uralkodásra vonatkozólag nem találunk. Pál apostolnál van csak egy hely, de ez is nagyon homályosan szól az ur uralkodásáról a halottak feltá-masztása után. <sup>5)</sup> Barnabás, vagy bár ki legyen az ő nevét viselő levél szerzője, a melyet hoszszu időn át a kanonikus levelekkel egy rangunak tartottak, <sup>6)</sup> nagyon részletesen tárgyalja ezt a kérdést.

„Figyeljete, kedves gyermekeim. így szól, ezekre a beszédekre: Ő (a teremtő) hat nap alatt végezte bé minden munkáját. Ez azt jelenti, hogy a világ csak 6000 évig fog fennállani, s enynyi időt szabott Isten a maga munkáinak; mert előtte ezer esztendő anynyi mint egy nap, a mit ő maga is bizonyít, mondván: „A mai nap az én szemeim előtt anynyi mint ezer esztendő.“ Következöleg, sze-relmesim, minden dolog csak 6 napig, azaz 6 ezer esztendeig fog fennállani. <sup>7)</sup> A hetedik napon az ur megnyugóvék; ez azt jelenti, hogy a midőn az ő fia megjelenik, hogy a gonoszok uralkodásának véget vessen, azok felett ítéletet tartson, a napot, holdat és a csil-lagokat megváltoztassa, akkor az ur a hetedik nap teljes élvezetének adja át magát. Hozzáteszi aztán: Ezt a napot büntelen kezekkel és tiszta szívvel várjátok bé. <sup>8)</sup> És ha a jelenvaló életben minden

<sup>1)</sup> Vonatkozás 2. Pét. III. 15-re. — <sup>2)</sup> Ignat. Epistola ad Ephesios, 11. —

<sup>3)</sup> Ignat. Epistola ad Smyrnios, 3. — <sup>4)</sup> Jel. XX, 3—6. — <sup>5)</sup> 1. Kor. XV, 22—26. — <sup>6)</sup> Ez a levél Sinaiticus Codexben az apocalypsisnek folyta-tása. — <sup>7)</sup> Ireneus is ezt állítja, Adv. haeres. V. 28. Lactance Iustit.

divin. VII. 14, 15 és 18 etc. — <sup>8)</sup> Exod. XX. 8. Jer. XVII. 24.

dologban tiszta szívvvel kell eljárunk, hogy nyugodtan várhassuk a napot, melyet az ur megszentelt, minő érzelmekkel várhatjuk azt mi, a kik elfordultunk az ő orczájától? Gondoljátok meg, hogy az Isten az, a ki a szombat napot az ő nyugalma által megszentelte, és a ki minket is megszentel, a ki az egyenetlenséget eltörli és teljet megújhdás által a maga ígéréteinek részesseivé tesz, a mikor aztán mi is megszentelhetjük az ő szombatját.“<sup>1)</sup>

A feunnebbi idézés, melyet egy régi, talán a 2-dik évszázad elején, vagy még az 1-sőnek végén keletkezett iratból vettem ki, világosan mutatja, hogy az ezer évig tartó uralkodásról való hitelv a legrégebbek közé tartozik. Ennek bebizonyítására hozhatnék fel még másokat is, nevezetesen idézhetném Papiast, ki ezen uralkodást valóban kirívó színekkel festette és a kinek leírására Ireneus is hivatkozván, azt elfogadni látszik.<sup>2)</sup>

S vajjon mi lett ezekből a hitczikkekből? Jézus Krisztus viszszejövetelének ideje, melynek az új szövetségi iratok szerint be kellett volna következni, mielőtt a ker. vallás születésekor élő nemzedék a föld színéről eltűnt, minden magyarázat nélkül egy határozatlan időre, a világ végére taszított és az ezer évig tartó uralkodás eszméje, a melyet Eusebius óta még csak a kevésbé miveltebbek ápolnak,<sup>3)</sup> a negyedik évszázadon kezdve teljesen eltűnt az orthodox hitczikkek sorából s legfennebb némely kisebb jelentőséggel bíró s e mellett mysticismust kedvellő felekezeteknél villant meg olykor-olykor.

Látva, hogy mi sorsa lőn idővel két hitczikknek, a melyek közül mindenik Jézus Krisztus és az apostolok határozott tanításán alapulnak, a melyek nem a szájhagyományok nagyon is ingatag adatain, hanem magának az új szövetségnek iratain nyugsznak, s a melyek a két első század keresztényeinek egykor legbiztosabb reményét képezték: ki az, a ki mégis azt akarja velünk elhíttetni, hogy a hitczikkeknak a keresztény egyház megalakulásával egy keletök van, s azok Krisztustól napjainkig változatlanul maradtak?

<sup>1)</sup> Barnabae epist. 15. — <sup>2)</sup> Ireneus adv. haeres. V. 18. — <sup>3)</sup> Eusebe Historia ecclesiast. III. 39.

M. Nicolas után

Ferencz József.